

12.

MATERIAALSE KULTUURI UURINGUD

Francisco Martínez, Patrick Laviolette

Määratlus

Materiaalse kultuuri uuringute lühike määratlus kõlaks, et need hõlmavad interdistsiplinaarseid meetodeid mõistmaks, kuidas inimesed loovad asju ja asjad inimesi. Niisugune arusaam on dialektiline, kuid mitte tautoloogiline. Materiaalne kultuur on uurimisvaldkond, mitte distsipliin, ja seda ei peakski distsipliiniks kujundama. Laias plaanis tegelevad materiaalse kultuuri uuringud sellega, kuidas me asju teame ja teeme, aga ka sellega, kuidas esemed on püütud meie individuaalsetesse ja kollektiivsetesse mälestustesse. Niisiis hõlmab see interdistsiplinaarne valdkond inimese jõupingutuste saaduste tootmise, kasutusviiside ja mitmesuguste mõjude uurimist, mis omakorda raamivad meie igapäevaseid kogemusi. Seetõttu vaadeldakse asju kui kultuurilise tähenduse käegakatsutavaid talletusi, mis moodustavad „objektide ülemkategoriat“ ja „sotsiaalselt loodud kestvuse“ (Buchli 2002).

Materiaalse kultuuri uurijad püüavad avada läbielatud kogemusi asjade kujul maha jäetud tõendite – mineviku ja oleviku käegakatsutavate säilmete põhjal, mis jätkuvalt edastavad vahetult ajast mõjutatud tähendusi. Niisiis lähtuvad materiaalse kultuuri uuringud kolmest põhilisest eeldusest: (1) elutud esemed on sotsiaalse interaktsiooni kandjad ning annavad inimtegevusele sümbolse tähenduse, kuivõrd neil on võime midagi tähistada, inimkogemust vahendada ja täita ühiskondlikke funktsioone; (2) asjad peegeldavad ja tihendavad sotsiaalseid nähtusi igapäevase ainevahetusena, milles neid mõjutavad inimesed; (3) asjad annavad edasi kogemust ja väljendavad tähendust, niisiis võib neid pidada tõendusmaterjaliks, mis

võimaldab rekonstrueerida eluviise, kujuteldavaid või konkreetseid inimtegevusi või tegevusetust. Nagu tekste või kujutisi, võib ka asju käsitada tõendusmaterjalina, mis aitab meil sügavamalt mõista neid tootnud ühiskondi.

Asjad on ühiskonna osised ja seetõttu on materiaalse kultuuri uuringute peamine eesmärk aidata mõista seda, kuidas asju konkreetse tähendusega laetakse. Artefaktide tähendus küünib nende materiaalsusest kaugemale, moodustades konstrueeritud sotsiaalse ja kultuurilise tähenduse, mis paradoksaalsel kombel sõltub just sellest materiaalsusest. Võime meenutada Sherlock Holmesi deduktiivset meetodit, mis põhines ettetulnud tõenditel; Marcel Duchampi „leitud objekte“, giljotiine ja vormirietust, argonautide kuldvillaikut, Fatima kätt, Bütsantsi kahepäist kotkast, Freudi kušetti, mõnd mahavõetud Lenini kuju, Gutenbergi trükipressi mõju või isegi ant-raksiampulli näidist, mida Colin Powell ÜRO julgeolekunõukogus käes hoidis. Niisiis toob siinne peatükk esiplaanile, kuidas on asjadest võimalik õppida midagi muud kui tekstidest või kujutistest; ent mida täpselt? Meie meelest põhjustab just materjalide käegakatsutavus – oma kestvuse, funktsiooni, vormitavuse ja analüüsi perspektiiviga – erinevuse selles, millele esemed ligipääsu pakuvad (kuivõrd materiaalsus ja selle kasutusviis on kõige sagedamini nähtavad ja ligipääsetavad). Üksikisikud ümbritsevad end esemetega, millel on praktiline, esteetiline või afektiivne väärtus, neid kogudes, kasutades, mugavust luues, hüljates, sümboliseerides, kujutledes, meelt lahutades. Ent teada on ka asjade kaduvus, kuivõrd neid mõjutavad väga mitmel moel sotsiaalsus ja entroopia.

Peatükk esitab ülevaate materiaalse kultuuri uuringute tänapäevasest olukorrast, pakkudes lühikese kokkuvõtte valdkonna ajaloost, visandades eri meetodeid ning pakkudes kunstilise stsenaariumi interdistsiplinaarsete tööriistade ja protsesside kasutamise mõistmiseks. Arvestades plahvatuslikult kasvava huviga inimese ja materiaalse maailma interaktsioonide uurimise vastu, aga ka suure tähelepanuga sellele teemale vastu ja selleletemaliste publikatsioonide arvuga, võiksime öelda, et elame materiaalse kultuuri ajastul. Seda

võib seostada kahe laiemaga fenomeniga: üha süveneva musealiseerimise ja virtuaalsusega, mis mõjutavad meie igapäevaolu. Nii on Francisco Martínez (2015) ühes Berliini vana kooli pildistamiskabiinide kasutamise etnograafilises analüüsis näidanud, kuidas materiaalse analoogkultuuri kasvavat populaarsust on õigem mõista individuaalsete retro-reaktsioonide kaudu, vastusena igapäevaolu liigsele kiirenemisele, digitaalsusele ja vahe(ndi)tusele. Paradoksaalsel kombel võimaldab vanade fotoautomaatide päästmine meil tajuda teatavat püsivust ning aeglast aega, mis meie igapäevaolu näib puuduvat. Nagu Martínez märgib, võivad paberfotod digitaalajastul esmapilgul näida mõttetuna; kummatigi on aga fotoautomaadid muutunud vastupanukeskusteks, mis vaatavad minevikku meeleliselt, näevad materiaalselt kultuuri kui „teist“, osutavana alternatiivsetele sotsiaalse kuuluvuse ja kultuurilise praktika laadidele. See näide tõestab, et materiaalsus ei ole enam ainuüksi muuseumiteadurite ja arheoloogide mure, vaid selle analüüsifookusega puutuvad kokku kõik, kes on huvitatud sellest, mismoodi esemed inimeste nimel sotsiaalseid tähendusi kehtestavad (Woodward 2007), samuti need, kes uurivad materiaalse maailma aktiivset tõrjumist, aga ka mitmesuguseid dematerialiseerivaid nähtusi (nt digitaaltehnoloogiad, sotsiaalvõrgustikud, internet). Victor Buchli (2016) arutleb näiteks, et immateriaalne sõltub lõpuks ikkagi materiaalistest realiteetidest (saades osaks meie elust, mitte sellest eraldi olles) ning seda luuakse materiaalselt (vajades juhtmeid, seadmeid jms).

Kujunemine

Asjade käsitlemine kultuuri- ja käitumisuuringute tõendusmaterjalina ei ole tegelikult midagi uut. Artefakt tuleneb etümoloogiliselt kahest ladina sõnast, *ars* 'oskus, osavus' ja *factum* 'tegu, tegema'. Niisiis viitab sõna „artefakt“ inimlikule tööoskusele, hõlmates inimtegevust, aga ka saadust, mis kestab sellest tegevusest kauem. Ja tõesti, kultuuriliste sõnumite jõustamiseks rajatud ehitisi, monumente ja füüsiliselt korrastatud objekte tõlgendavad „teised“ tihti teistmoodi,

kui algselt oli mõeldud (Assmann [1988] 2012). Objektid, ehitised ja mitmesugused sotsiaalsed vormid kestavad kauem kui rahvad ja poliitilised režiimid. Just selles mõttes võimaldab materiaalsus meil kultuurilistele tähendustele ja kaduvatele maailmadele kui varasema tegevuse või tegematuse säilmetele ligi pääseda (ja neid alal hoida). Lühidalt, materiaalse kultuuri uurimine annab meile tähtsaid vihjeid sellest, kuidas inimesed elavad ja on elanud, võimaldades õppida tundma nende käitumist, uskumusi ja kodeerimissüsteeme.

Materiaalse kultuuri kontseptsioon tõusis esmalt esile juba 19. sajandi teisel poolel museoloogilise, arheoloogilise ja antropoloogilise uurimistöö pinnalt. Nii kasutas antropoloog Edward B. Tylor (1832–1917) terminit „materiaalne kultuur“ juba 1871. aastal, tähistamaks teatud korrastatud teadmise ja käitumise vormi. Paljudes teostes on mõõndud, et materiaalse kultuuri uurimisel on regionaalsest vaatenurgast sõltuvalt mitmetahuline ajalugu. Eestis näiteks seadsid varajane arheoloogia ja folkloristika prioriteediks koguda ning säilitada muuseumides ja arhiivides esemeid, mida nähti rahvusliku pärandi osana – tegevus, mida algselt inspireeris Saksa-Skandinaavia etnoloogiatraditsioon ja hiljem edendas Eesti Rahva Muuseum. Viimastel aastatel on uurimustes materiaalse maailma käsitlemisel pööratud suurt tähelepanu tarbimisele, mälule, kodule ja ka rahvusvahelise pärandi loomisele (nt Laviolette 2013, Martínez 2016).

Praegused uurijad esitlevad oma tööd tihti kui korrektiivi moodsas teadmises vihjamisi sisalduvale antropotsentrismile, lükates samas tagasi koloniaalse etnoajaloo liini. Teiselt poolt võib materiaalse kultuuri mõiste süüdi seostada ka valgustusajastul tärganud huviga sotsiaalse elu materiaalsuse vastu (Buchli 2002). Akadeemilise teemana on materiaalne kultuur siiski palju noorem, olles kujunenud viimase poole sajandi jooksul tänu teedrajavatele uurimustele, nagu näiteks Mary Douglase „Puhtus ja oht“ ([1966] 2015), milles vaadeldakse sotsiaalsete välistuste ja kultuuriliste piiride materiaalse põhistamise viise; Claude Lévi-Straussi ([1975] 1982) mõtisklused esemetest kui müütilistest vormidest; Pierre Bourdieu

([1979] 1984) tähelepanekud sellest, kuidas abstraktne ilmub ka käegakatsutavamal kujul individuaalse sättumuse (*habitus*) ja materiaalse konstruktsioonina; ning Arjun Appadurai põhjapanev koguteos „Asjade sotsiaalne elu“ („The Social Life of Things“, 1986), mis näitab, kuidas varade väärtuse loovad võrgustikud, milles toimub nende vahetamine. Nii väidab Appadurai (1986: 3), et „varadel nagu isikutelgi on oma sotsiaalne elu“, tõestades, et nii objekt kui ka vahetussuhe loovad sotsiaalseid seoseid ja et väärtus ei ole asjadele sisimalt omane, vaid kujutab endast pigem hinnangut, mille subjektid asjadele annavad konkreetses kontekstis ja tingimustel. Appadurai koostatud koguteos aitas tuua akadeemilisse leksikoni niisugused mõisted nagu „väärtusturniirid“ (*tournaments of value*) ja „asjade biograafia“ ning tutvustada metodoloogilist hoiakut, mis põhineb trajektoori järgimisel, et saada selgust, mis kodeerib asjade sotsiaalset ja kultuurilist tähtsust.

Viimastel aastatel on mitu käsiraamatut (nt Tilley *et al.* 2006; Hicks, Beaudy 2010; Gerritsen, Riello 2015) püüdnud kajastada materiaalse kultuuri uuringute ulatust ja ambitsioone, visandades võimalusi, mis materiaalsele maailmale tõsise uurimise korral avanevad. Meile – lugejatele, praktikutele, uurijatele – on põrkumine väitega, nagu oleks „materiaalne pööre“ juba toimumas, ühtaegu julgustav ja hirmutav. Säärased rikkalikud ülevaated aitavad arendada materiaalsusteadlikkust ja -mainet ka väljaspool distsiplinaarset ala, ent ometi annavad need ülevaate, võib-olla vältimatult, ka valdkonna arenguteest ja kehtestavad kaanoneid, standardeid ja hierarhiaid, millega kaasnevad kõik asjaomased ebamugavused. Mida tuleks materiaalse kultuuri uuringutega peale hakata? Mil moel need erinevad teistest praktikatest ja teadmislappidest? Millised distsipliinid on selle uurimisvaldkonna jaoks olulised? Üks materiaalse kultuuri uurimise iseloomulikke jooni on, et niisuguseid uurimusi tehti suuresti erinevate distsipliinide vaheliselt juba enne, kui vastav uurimisvaldkond määratleti – fakt, mis väga kõnekalt näitab selle valdkonna paljutahulist iseloomu ja poorsust. Õigupoolest möönis selle interdistsiplinaarset iseloomu juba ajakirja *Journal*

of Material Culture avanumbri juhtkiri aastal 1996, kui Daniel Miller ja Christopher Tilley esitasid uurimisvaldkonna alused, kujutades seda postdistsiplinaarsuse prototüübina:

Materiaalse kultuuri uurimist võib kõige laiemalt defineerida kui inimeste ja asjade vahelise suhte uurimist ajast ja ruumist sõltumatult. Valitud perspektiiv võib olla globaalne või lokaalne, huvituda minevikust või olevikust või nende kahe vahendamisest. Sel viisil defineerituna on ühel või teisel viisil materiaalse kultuuri uurimisse kaasatud tänapäevaste distsipliinide potentsiaalne skaala peaaegu sama ulatuslik inim- ja kultuuriteaduste hulgaga. (Miller, Tilley 1996: 5)

Tagasivaates võib öelda, et materiaalse kultuuri uuringud on diskussioone avardanud ning kandnud need üle sotsiaalse ja materiaalse maailma vastandamise piiride. Seda dihhotoomiat on ületatud näiteks dialektilise vaatenurga rakendamise teel subjekti-objekti konstruktsiooni uurimisele, võttes appi arusaamad koosloomisest või koostootmisest. Daniel Miller (2005) näiteks on võtnud fookusesse dialektilised suhted ja selle, kuidas asjad kujundavad meie kogemust, käsitades materiaalsust kõigi suhete lahutamatu aspektina. Teiseks oluliseks lähenemisviisiks on toimija-võrgustiku teooria (*Actor-Network Theory*, ANT), mis Bruno Latouri (1999) ja Alfred Gelli (1998) seletuse järgi laiendab agentsust ehk teovõimet ka mitteinimestele. Latour ja Gell väidavad, et materjale ei tohiks käsitada passiivsetena, vaid aktiivselt ühiskonda kujundavate ja mis tahes inimkoosluses tähtsat rolli mängivate toimijatena. Väites, et aktiivseid agente ehk toimijaid on kahte liiki, inimlikke ja asiseid, asendavad nad isikud ja asjad „lameda“ võrgustikuga, mida asustavad „aktandid“. Selles uues ontoloogilises skeemis osutuvad inimesed seeläbi taandatuks esemete tasemele – eeldus, mis toob kaasa asjaomaseid eetilisi küsimusi.

Lähtudes fenomenoloogilisest traditsioonist, eitab Tim Ingold (2000) objekti-subjekti kategooriate pädevust ja rõhutab selle asemel multisensorset seotust maailmaga. Siiski on Ingoldi teorial

üks ANT-ga ühine puudujääk, kuivõrd see näitab pigem seda, kuidas asjaosaline ise maailma käsitleb, kui seda, et inimestel on erinevad kogemused. Veel üheks näiteks on Bill Browne (2001) käsitlus, kus pakutakse välja, et asi ei viita niivõrd objektile kui konkreetsele subjekti-objekti suhtele. Tema arvates me mõtleme asjade kaudu ja just sel moel kujundavad elutud esemed meie elu. Võib öelda, et kõiki neid uurimusi on mõjutanud Martin Heideggeri ([1950] 1975) fenomenoloogiline intuitsioon maailmas-olemisest (*Dasein*), konkreetsemalt tema kirjutised tehnikast, elunemisest ja asjasusest. Tema arvates on olemas teatud viisid, mis ühendavad meid maailmaga, milles elame, ja teised, mis lahutavad meid iseenda eksistentsist. Lisaks pakkus ta välja mõtte, et asjadel on fundamentaalseid omadusi, mis eelnevad igasugusele subjektiivsele mõistmisele. Nii näiteks arvas Heidegger, et asja vorm ja funktsioon sõltuvad konkreetsest materjalist, mistõttu ta väitis, et ennekõike peame mõtlema asja asjasusest (mitte sellest, missugusena ta meile paistab, vaid mis ta tegelikult on).

Lévi-Straussi parafraseerides: „asjadega on hea mõelda“, sest esemed võivad kõnelda meile inimestest rohkem kui inimesed ise. Mõeldagu näiteks rämpsust, jalanõudest või toiduvalmistamise riistadest. Lõppude lõpuks on materiaalsele kultuurile suurema tähelepanu pööramisest palju võita. Näiteks materiaalse interaktsiooni analüüs ühe päeva hommikust õhtuni võib paljastada, kuidas aeg meie igapäevaelu käigus eri vorme omandab (Shove *et al.* 2009). Igapäevase eksistentsi teatud korraldus genereerib spetsiifilisi tähendusi ja teeb teatud kogemused elujõulisemaks, konfigureerides see läbi ümber võimalikkuse valda. Selle alla kuulub ka realiseerimata ja lõpetamata jäänud kui osa isiklikust kujutlusest ja kultuurilisest kogemusest.

Sotsiaalse teisenemise katsed leiavad aset sama palju kooskõlas hoiakuga materiaalsuse suhtes kui uskumuste ja ideoloogiatega, mistõttu saab nõustuda Michel de Certeaugaga (1925–1986), et igapäevase vald on nii sotsiaalse taastootmise kui ka vastupanu pinnas ([1980] 2005). Nagu Certeau näitas, tärkab poliitika igapäevastest

interaktsioonidest, mitte üksnes ei rakendu neile. Teise näite meie materiaalsusega seotuse indekseerivast olemusest pakub Georg Simmeli (1858–1918) sotsioesteetika, mille järgi pealiskaudne ja põgus esindab olemuslikku ja põhilist (vt Frisby, Featherstone 1997). Oma uurimuses moodsast linnaelust ja selle mõjudest täheldas Simmel, et materiaalsed vormid saavad kogemuseks mitte üksnes välismaailmana, vaid ka mentaalse eluna. Samamoodi korjas selle idee üles Siegfried Kracauer (1889–1966), väitmaks, et materiaalsuse vormid tingivad kultuurilist kogemust. 1927. aastal tegi ta kuulsa märkuse, et pinnad ja ornamendid ei ole pinnapealsed, vaid moodustavad igapäevaelu fenomenide kontsentreeritud koosluse ([1927] 1995).

Võime osutada ka Walter Benjamini (1892–1940) Pariisi passaažide lõpetamata uurimisprojektile (1972), mis vaatles teisest ja välistatut, väites, et vaatenurga nihutamisel ilmub nähtavale midagi muud kui see, mida eelnevalt oli tähistatud. Tema flanööri-käsitlus on iseenesest metoodiline selles mõttes, et flanöör on interaktsioonis allegoorilise seotuse materjalide ja kohtadega, kogub jälgi (linnaelu pudemeid, nt ajaleheväljalõiked, fotod või reklaamid) ning järgib kõrvutamise montaažiprintsiipi. Selline meetod julgustab meid vaatlema ajalugu tema biograafia kaudu (minevikust olevikku), tutvustades analüüsivahendina selliseid mõisteid nagu „dialektilised pildid“ ja „illustratiivne nägemine“. Benjamini silmis on ajalugu elus üksnes siis, kui selle pulsilöögid on tajutavad olevikus nagu lained, mis panevad liikuma maagilise pendli maapinna kohal. Tema arvates saaks seda teoks teha montaaži ja assamblaaži teel, luues dialektilisi pilte, mis on ilmutuslikud, esilemanavad ja tihendatud otsekui hetk nüüdisajast (*Jetztzeit*), milles mineviku saab lunastada ärkamise kaudu. Murdeline hetk saabub seega „siin ja praegu“ teadliku kogemisena: „käänates mineviku läbi oleviku“ ajalooliste varjude sügavusse, nagu Benjamin kinnitas.

Olgu viimaseks näiteks Roland Barthes'i (1915–1980) töö, kes analüüsis teatud igapäevaste populaarkultuuri esemete rolli ja allegoorilist tähendust identiteediloomes ([1957] 2004). Näiteks uurides globaalselt mõjukaid reisiprojekte, vaidles ta vastu arvamusele,

nagu oleksid need mõeldud inimeses reisilusti äratama. Ka mark-sistlik teoretiseerimine ja hilisemad materialistlikud uurimused on olnud selle uurimisvaldkonna etableerumisel mõjukad, põhistades sotsiaalse muutuse, tööjõu, tarbimise ja ideoloogia uuringud. Samas kui semiootilised käsitlused on materiaalse kultuuri uuringutele kaasa aidanud oma rõhuasetusega sümbolismi, visuaalse represen-tatsiooni ja sotsiaalsete konventsioonide küsimustele. Kokkuvõttes on materiaalse kultuuri määratlemine ja piiritlemine muutunud üha raskemaks, arvestades selle valdkonna tähelepanuväärset arengut ja populaarsust viimastel aastakümnetel. Eks kuulu ju kunstiajaloo, linnaetnograafia, visuaalantropoloogia, mälu-uuringute, museoloogia ja arheoloogia uurimisalad samavõrra ka materiaalse kultuuri uuringute hulka, avardades debatte nii esteetika, kestlikkuse, iden-titeediloome, arhiivide kui ka tehnoloogiliste arengusuundade üle.

Olulisemad käsitlused ja meetodid

Esiteks peab tunnistama, et raske on leida üht sirgjoonelist mee-todit, mis seletaks ära meie materiaalse seotuse, millest johtubki valdkonna olemuslik interdistsiplinaarsus. Samuti tuleb märkida, et tänapäeval mõjutab sotsiaalseid muutusi laiem materjalide ja teh-noloogiate skaala, mistõttu nende uurimine nõuab keerukamaid ja mitmekesisemaid meetodikaid, mis ühendaksid väikesemahulise süvauurimuse laiemate sotsiaalsete nähtuste ja küsimustega. Sel eesmärgil peab kasutama avaramat spetsiifiliste meetodite skaalat, alustades siiski etnograafiast tema tavatähenduses.

Materiaalse kultuuri uurimise peaeesmärk on konstrueerida oma väiteid valitud näidete ja juhtumiuuringute abil. Kvalitatiivseid meetodeid kasutades teoretiseerivad materiaalse kultuuri uurimu-sed eeskätt empiirilise välitöö pinnalt – pikemas perioodis omandab see süvakirjelduste vormi. Niisiis on materiaalkultuuri vaatenurk osa protsessist, mis võimaldab üht selgelt eristuvat märkamisviisi, sotsiaalsete suhete materiaalsusega seostuvate afektiivsete elamuste, aga ka asja spetsiifiliste aspektide – tekstuuride, lõhnade ja isegi

ontoloogiate (kui kontekstide ühe moodustaja) uurimise viisi. Lühidalt, materiaalse kultuuri uuringud pakuvad uusi tööriistu sotsiaalsete suhete tõlgendamiseks, seega ei ole tegu mitte uurimisobjektiga, vaid ühe eristuva etnograafilise tähelepanu vormiga.

Algselt kasutati seda meetodit arheoloogias või lähiminevikku uurides, vaatlemaks inimfenomenide analüüsimisel nii puuduvat kui ka kohalolevat. Viimastel kümnenditel on meetod arenenud etnograafiliseks ümberfokuseerimiseks asjadele ja sellele, milline on interaktsiooni viis asjadega. Esimeseks sammuks on niisiis kirjeldada seda, mida näeme; teiseks tuleb töötada väljapoole, uurida asja konteksti, selle funktsiooni ja publikut (kellele ja milleks on artefakt mõeldud), aga ka biograafiat. Viimane samm on töötada läbi spetsiifilised teemad, mida uurija peab asja tõlgendamisel relevantseks, nagu näiteks võimused, teadmiste akumulatsiooni, tehnikate, tunnustuslikkuse küsimused. Teaduslikult väljendudes, me võime väita, et analüüs järgneb kolmetisele kirjeldamise–deduktsiooni–induktsiooni faasile: esimene samm seisneb küsimuse või juhtumi kohta materiaalsete tõendite kogumises; teine etapp on pühendatud välitöö vaatluste ja kogemuste tõlgenduslikule mõistmisele; kolmandas etapis on uurija sunnitud tõendite põhjal, aga ka narratiivsust ja reflektiivsust kasutades teoretiseerima. Vajadusel korral tuleb selliseid meetodeid täiendada teistega, näiteks intervjuude, loominguulise sekkumise, diskursuseanalüüsi, arhiiviuurimuse ja võrdleva analüüsiga (sh sotsiaalmajanduslikud kaalutlused, aga ka globaalne mõõde).

Niisiis võib materiaalse kultuuri analüüsi määratleda kui meetodite hulka, mis on pühendunud esemete vastastikusel seotuses toimuvate muutuste uurimisele; kui mõisteid ja andmekogumistrateegiaid, mis on suunatud inimeste ja asjade põimunud suhete vaagimisele. Seega on üks laialt tunnustatud metodoloogiliste atribuutide hulk, millesse materiaalse kultuuri uuringud on edukalt panustanud, seotud kunsti, disaini ja rakenduslikumate aladega (nt konsulteerimine, kureerimine või esitlusmeedia). Maalimine, joonistamine, arvutianimatsioon, kudumine, film, fotograafia,

dokumentaalne montaaž – need kõik on lubatud metodoloogilised taktikad, mille poole võime pöörduda mitte ainult ideede hankimiseks, vaid samavõrd ka silmas pidades omaenda katseid praktiliselt representeerida ja „materiaalselt mõelda“ (Carter 2004). Selle kõrval on ka mõningaid kunstiajaloo seotud pretsedente, näiteks meetodid, mille Winterthuri ajakirja ja muuseumiga seoses töötasid Delaware'i ülikoolis välja Jules David Prown ja Edward McClung Fleming. Prown visandas oma metodoloogia 1982. aastal. Tema arvates väljendavad asjad uskumusi ja väärtushinnanguid metafoorselt, niisiis kavandas ta meetodi nende metafooride avamiseks:

1. Vaatluspõhine kirjeldus: füüsiliste aspektide (nt materjalid, mõõtmed ja ikonograafiline sisu) inventariloend.
2. Otsesel sensoorsel seotusel põhinev deduktsioon, sh tähelepanekud sellest, mida ese teeb ja kuidas ta seda teeb.
3. Spekulatiivne mõtlemine, teooriate ja hüpoteeside formuleerimine.
4. Emotsionaalne reaktsioon, eseme seostamine kogemuste ja tunnetega.
5. Programm hüpoteesi valideerimiseks interdistsiplinaarsete tehnikate kasutamise teel.

Fleming esitles oma meetodit juba 1974. aastal. Ta vaatles artefakte kui kommunikatsiooni kandjaid, milles kehastub informatsioon uuritava ühiskonna indiviidide kohta. Seega peaks uurija ülesanne olema anda informatsiooni artefaktide kohta, keskendudes niisugustele tunnusoontele nagu ajalugu, materjal, tehnikad, disain ja funktsioon. Selle tarbeks visandas ta nelja operatsiooni järjestuse: identifitseerimine, hindamine, kultuuriline analüüs ja tõlgendus. Võiksime lisada ka George Marcuse (1998) antropoloogilise käsitlusviisi, mida tuntakse „mitmepaikse uurimise“ (*multi-sided research*) nime all, see on etnograafiline meetod, mis hõlmab ahelaid, konjunktsioone, radu, vektoreid ja trajektoore. Selle meetodi järgi seab uurija sisse miljöole allutatud kohalolu, uurides vaatlus- ja osaluspaiku, mis ületavad niisuguseid dihhotoomiaid nagu „lokaalne“ ja „globaalne“.

Ent kas asjadel on ikka oma elu väljaspool sotsiaalsed valda? Materiaalsed kultuuri uurides on tähtis heita kõrvale igasugused materiaa-vaimu või materiaalsuse-ideaalsuse tüüpi binaarsed vastandused. Samuti tuleb olla teadlik „subjekti türanniast“, nagu Miller seda nimetas (2005: 36) – usust, et elavate vestluspartnerite puudumisel on materiaalsed assamblaažid tummad. Viidata tuleb ka uurija töö paratamatule piiratusele, kuivõrd meie kirjeldustele seab suuresti piiri inimlik verbaalse tõlgenduse võime. Siiski kritiseerib Miller lõpuks noid oletusi, mis taandavad materiaalse kultuuri sotsiaalsete struktuuride toetaja passiivsesse rolli, otsekui esemed pelgalt esindaksid inimesi või illustreeriksid kultuurilist elu. Niisiis tuleb nõustuda Milleriga, et „inimsubjekti ei saa vaadelda väljaspool materiaalsed maailma, mille sees ja mille kaudu ta moodustub“ (1987: 86).

Selle valgel tuleks samavõrd tunnustada ka semiootikute panust materiaalse maailma uurimisse. Ühe selgema näitena saab siin tuua Stephen H. Rigginsi (1994), kes oma karjääri algupoole koostas koguteose, kus avaldas visionäärse harjutuse isiklike esemete tiheda kirjelduse alal, pakkudes välja süstemaatilise metodoloogia informatsiooni kogumiseks „ise“ ja tema kodus nähtavale seatud esemete kohta. 2013. aastal kirjutas ta tihendatud metodoloogilise teose, et oma sotsiosemiotilist käsitlust ajakohastada. Materiaalse kultuuri uuringute värskema arengu põhjal täiendas Riggins oma varasemat käsitlust sotsioloogiliselt toetatud perspektiiviga. Ta vürtsitas oma uuesti läbitöötatud metodoloogiat ühe noore punk-skeenest mõjutatud kunstniku ja kirjaniku kodu üksikasjaliku etnograafilise kirjeldusega. Oma kaasava ja visuaalselt haritud stiiliga on see tekst laiahaardeline. Veel enamgi, see on ka õigeaegne, mitte ainult seetõttu, et tegeleb „kodutöö“ entroopilise dimensiooniga ja materiaalsuse pikaeealisusega, vaid ka oma õõnestusliku mängu poolest. Sama tähtis on see aga sellegi poolest, et käsitleb laialdast materiaalse kultuuri uurimuste valikut ning pakub rohkesti terminoloogilisi definitsioone ja haaravat ülevaadet materiaalse kultuuri alasest välitööst.

Mõistagi on tänapäeva materiaalse kultuuri uurimise raames kogunenud rikkalikult argumente ja etnograafilist tõendusmaterjali keha ja kehastuse valdkonna kohta. Loetledes filosoofilise väringuga teoreetilisi seisukohti, võiks näidete hulka kuuluda orgaanite-kehavedelike annetamine; liha ja luu ehtimine, teisendamine ja ravimine; oskused, kehaline õpe ja tehnikad; füüsiliste stereotüüpide kinnitamine või kummutamine; individuaalne ja sotsiaalne keha kui domineerimise või vastupanu tehnoloogiline asupaik. Otsekohe tuleb meelde Alfred Gelli (1993) teos tätoveeringutest, mis visandas parameetrid keha materiaalse kultuuri jaoks, alates fenomenoloogiliselt põhistatud kogemusest ja poliitilisest žestist kuni vere materiaalsuseni ning usuni, et keha katmine kaitseb inimest spirituaalsete ohtude eest. Juba 1991. aastal oli Nicholas Thomas ennetanud seda uurimisvaldkonda, mis on hakanud tähendusrikkalt keskenduma meeltele, kehale, liikumisele ja emotsioonidele – see tähendab küsima, kuidas meie sisimad reaktsioonid materiaalse maailma elementidega koos eksisteerivad, neile reageerivad ja neid mõjutavad: „Sotsiaalselt ja kultuuriliselt silmapaistvate entiteetidena objektid muutuvad, trotsides oma materiaalsel stabiilsust. Kategooria, millesse mingi asi kuulub, emotsioon ja otsus, mida see esile kutsub, ning narratiiv, mille see mõttesse toob, on kõik ajalooliselt rekonfigureeritud“ (Thomas 1991: 125).

Hulk viljakaid uurimusi on tehtud ka materiaalse kultuuri uuringute selles valdkonnas, mis praegu metodoloogiliselt keskendub mitte ainult meeltele ja emotsioonidele, vaid ka meie kineetilisele maailmakogemusele. Niisuguste uuringute teoreetilised raamistikud ja metodoloogiad on siiski alles oma kujunemise varases staadiumis. Mis aga puutub asjade liikumisse, siis selles vallas on kindlapiirilisem uurimisjuhiste kogum jõudnud välja kujuneda viimase tosina aasta jooksul, pärast seda, kui inimese-asja suhete uurimise kontseptuaalseid tööriistu (mis töötati abstraktsemalt välja 1980. ja 1990. aastatel) hakati kasutama etnograafilises praktikas, mis läbi need kujunesid peenemaks ja täpsemaks. Janet Hoskins (1998) näiteks on arendanud edasi subjekti-objekti sõlmpunkti

oletatavat jagamatust, väites, et objektidel ühtaegu on oma biograafia (ja seega võivad need läbida järel-elu eri faase) ning need toovad nähtavale ka teiste biograafia, aga samuti isiksuse spetsiifilisi osi. Seega kui inimesed kolivad, muutub ka nende isiklike esemete (ja muude neil kaasas olevate objektide) biograafia. Kuhjunud kogemuse talletumine neis liikuvates asjades omakorda mitte ainult et muudab isiku või grupi identiteeti, vaid sel on ka märkimisväärne mõju maailmale. Eriti levinud on sellised käsitlused pärandi-, migratsiooni-, diasporaa- ja turismiuuringustes (Kirshenblatt-Gimblett 1998).

Materiaalses mõttes vihjab liikumine piiridele, teedele, ressursikasutusele ja isegi ilmastikutingimustega toimetulekule. Tohtu hulk metodoloogilist viitematerjali tegeleb lõikuvate ruumilis-sotsiaalsete joonte laialdase skaalaga, mille lühiduse huvides võib kokku võtta kategooriasse „maastiku-uuringud“. Et piirid on etnograafilise välitöö ajaloos ja praktilises reaalsuses üliolulised, siis sobiks (selle määratu alavaldkonna) teemat näitena illustreerima üksainus teos, Patricia Spyeri koostatud kogumik „Piiride fetišism“ („Borders Fetishism“, 1998), mis võtab materiaalsusele keskendunud vaatenurgast kokku paljud kultuuriüleised pinged. Raamatus kasutatakse rituaalsete ja liminaalsete artefaktide üldkategooriat, harutamaks dialektiliselt lahti ilmaliku ja mitteilmaliku dihhotoomseid suhteid. Koguteose eri peatükke ühendab huvi religioossete, spirituaalsete või animistlike objektide ruumilise püsimatuse vastu ning nende fatalistliku või emantsipeeriva väe vastu siduda inimesi, liikumist ja asjade maailma.

Niisiis ilmneb ühiskond mitmesuguste mikropraktikate ja kujuteldavuste agregaadina, meie ülesanne on aga avada meid ümbritsevasse materiaalsusse kätketud sotsiaalse tähenduse jäljed. Õigupoolest kannab omaenda päranditaaka ka Nicholas Thomase (1991) kujundlik ütlus, et kõik need teemad on paratamatult sasipuntraks põimunud, sest arvukad mõtlejad on selle väga mitmesugustel viisidel üles korjanud. Seega näib interaktsioonide vaatlemine nende sotsiaalses taustas igasuguse materiaalse kultuuri analüüsi otsustava

faasina, kus selgitatakse välja vaikumisi teadmised, võrreldakse inimeste öeldut sellega, mida nad tegelikult teevad, aga uuritakse ka ehitusmaterjale ja kontekstuaalset tundlikkust. Teine tähtis omadus on võime objekti kirjeldada ning sügavamalt mõistma õppida materiaalsuse, kehastuse, mälu ja identiteedi löikumispunkte ajas ja ruumis. Tähtis on ka esitamisviis, püüd olla kriitiline ja reflektiivne, mitte lihtsalt kirjeldav. Soovitatav on sel puhul hoiduda ennustustest ning tugineda selle asemel oma avastustele ja leidudele kui kohatumiste ja interaktsiooni tulemusele.

Materiaalne kultuur on sattumuslik, poorne ja dünaamiline. Seetõttu ei saa ükski materiaalsusega seostuvaid tähendusi ja väärtusi uuriv meetod olla muud kui ebapuhas, situatsiooniline ja interdistsiplinaarne. Viimase soovitusena pakume, et tähelepanu tasuks pöörata materiaalse kultuuri neljale vormile: kaudsele vahendatusele, maastikule, mälule ja poliitikale. Et materiaalse kultuuri uuringud on üks viis maailmaga kohtuda, on otsustavalt tähtsad kontekstitundlikud ja nüansseeritud kirjeldused, mis pööravad tähelepanu vastastikusele seotusele, kestvusele, skaaladele, trajektoridele ja ajalistele iseärasustele. Seetõttu töötatakse tihti välja uusi meetodeid, jäädes alati pühendunuks seoste loomisele mikrotaaseme analüüside ja laiemate sotsiaalsete fenomenide vahel. Lõppude lõpuks näitlikustab see, mida võiks mänguliselt materioloogiaks nimetada, heategelikku vahetustegevust eri distsipliinide ja valdkondade vahel, mis edendavad arusaamist sotsiaalsete väärtuste ja mitmesuguste materiaalsete protsesside muutuvatest suhetest.

Juhtumianalüüs: Tallinna näitused ja nüüdishetke arheoloogia

2014. aasta oktoobris korraldati Tallinnas vana sadamalähedase elektriijaama territooriumil, mis 1970. aastatel oli olnud üks Andrei Tarkovski filmi „Stalker“ võttepaiku, kohaspetsiifiline metanäitus. Galerii ISFAG näitus „Ma vaatasin seinu sisse ja nägin ...“ hoidus füüsilisest sekkumisest galeriiruumi. Kureerimise objektiks oli



*Illustratsioon 12.1. Patrick Laviolette uurimas pimedasse ruumi viivat ava.
Foto: Francisco Martínez, oktoober 2014*

ruum sellisena, **nagu see eest leiti**. Kureerimistegevus seisnes 20 külalise kutsumises ruumi mitmesuguseid füüsilisi kvaliteete välja selgitama ja tõlgendama. Näituse olulisemate eksponaatide hulka kuulusid paekivi, seened, torud, isolatsioonivaht, augud, veeloigud, kinnimüüritud aknad ja muutuvad ilmastikutingimused. Ruumi käsitleti ühtaegu koha ja mittekohana: antimonumentalistliku žestina näis galerii ühekorraga maali, skulptuuri ja installatsioonina. Veel enam, näitus raamis ala nii, nagu see oma mitmepalgelises laokil olekus eest leiti, tunnustades korrastava kategooriana aega. Selle näituse kunstiteoseks oli vana, napilt näitusepinnaks teisenenud endise tööstuskompleksi paatina. Kunstiteosed olid lagunenud, need leiti juba eest riismetena, juhuslikult, õnnekombel, biograafiliselt.

Näituse kontseptsioon arendas edasi kuraatorite kogemust ISFAG-i eelmistest väljapanekutest, kus nad ei suutnud eristada näitusele pandud kunstiobjekte galerii põrandast ja seintest. Selle



Illustratsioon 12.2. Galerii ISFAG ruum.

Foto: Francisco Martínez, oktoober 2014

näituse puhul otsustas Patrick Laviolette kirjutada ühest pimedast nurgast näituseruumi tagaosas. Selle vaatlemiseks tuli avada rõskesse ja pimedasse kopitanud ruumi viiv uks, mis sulges pilgule ja inimestele tee söelaadimistunnelisse. Laviolette mõtiskles oma kirjutises selle üle, et ka läved kutsuvad esile kujutlusi, mida antud juhul esitati sotsiokultuurilise tööriistana, mis pakub maastikus tähi-seid ja radu, eelneb arusaamisele ja pakub võimalust koos teistega empaatiliselt osaleda. Pime ruum meenutab meile negatiivse ruumi tähendusrikkust. Seda, mis eksisteerib teisel pool piiritletud ala, milles me asume. Kujutlusvõime on seega reflektiivne vallutus, ent siiski kohaga seotud, kontekstualiseeritud, materiaalselt raamitud.

Francisco Martínez otsustas kirjutada ühest puutoikast, mille eelmise näituse kuraatorid olid galeriiruumi keskele rippuma jätnud. Ta esitles seda libasammast kui hapruse eelväge – kuivõrd see on esimene ese, mis eemaldatakse, kui hoonet lammutama hakatakse,

tegemaks ruumi kontorihoonele ja minimarketile. Samuti sümpatiseeris ront talle seetõttu, et püüdes jonnakalt maa poole, selleni siiski küündimata – omamoodi libasammas, mis ei hoia üleval midagi peale vaatleja pineva tähelepanu. See võlurisau oli kontekstist väljas ega sobinud kokku ei torude, konksude, elektrijuhtmete ega tahatud paekiviga. Ta oli ainult tema ise, hüljatud ja mõistetud peagi unustusse vajuma. Enam kui pool sajandit oli ruum funktsioneerinud lähedal asunud elektrijaama söehoidlana. Galeriid kui ruumi võib käsitada lagunemisprotsessis olevana, ent ka tühjuse ruumina, määramatuna, kuid siiski mitte ilmetuna. Ka niisugused ruumid võivad kätkeda koode ja müstilisi sõnumeid. Nagu oma panusega näitusesse tõestas Minajalydia, võib ka materiaalselt lagunemist vaadelda kui kommunikatsiooniakti, mis sarnaneb tänavakunsti ja graffitiga.

Katkestused materiaalsete vormide sees osutuvad mineviku väljendusteks, mis äratavad meis teadlikkust teistest kogemustest, olles ühtaegu tunnistuseks nurjumistest ja sattumuslikkusest. Nii näiteks võib tööstushoonete varemeid võtta kui modernsete projektide languse materiaalseid tähistajaid (Brandt 2010), aga ka kui ontoloogiliste katastroofide sümptomeid (Hennig 2001). Olgu pärand või mitte, igatahes on maakasutus Tallinna rannaäärsel alal viimastel aastatel märkimisväärselt muutunud. See on toimunud ühenduses piirkonna ümberhindamise ja esitlusega, mis konstrueeriti programmi Euroopa Kultuuripealinn 2011 leitmotiivina. Mitu selle programmiga seotud sündmust ja meedet aitasid põhjaranniku keskosaga seostatavaid hinnanguid muuta, hüljates „ohtliku“ ja „vene“ koha kuvandi selliste uute siltide kasuks nagu „kultuuriline“ ja „suure potentsiaaliga“. See nihe Tallinna rannaääre käsitamises tekitas uusi ruumilisi praktikaid, mida on kasutatud piirkonna spekulatiivset laadi ümberarendamiseks (Martínez 2016).

2014. aasta oktoobris lekitati linnavalitsuse detailplaneering, mis paljastas varjatud strateegia, et kavas on privatiseerida üks osa lähedal asuvast „energiakompleksist“, mis praegu koosneb Kultuurikatlast, EKKM-ist, ISFAG-ist ja Kanalast. Selle plaani järgi lammutatakse maha kõik peale Kultuurikatla ja EKKM-i näitusepinna

ning asemele ehitatakse korruselamud ja supermarket. Ametnike sõnul polevat Kultuurikatla ehituse eest võimalik maksta muul moel kui kogu ümbritsevat maad müües. Ka ISFAG kuulub elektriijaama juurde. Et ehitise (elektriijaama söeladu ja seda ümbritsev infrastruktuur) oli nii risakile jäetud, otsustasid Kirke Kangro, Taavi Talve ja nende kolleegid ning tudengid 2013. aasta detsembris pinna renoveerida ja kunstigaleriiks teha (nad leidsid isegi sponsori, kes hankis materjalid). Sel eesmärgil töötasid kunstnikud, teadlased ja üliõpilased mitu kuud: nad parandasid lae, panid põrandale uue katte ja elektrifitseerisid ruumi. Kõige raskem töö oli nende sõnul siiski ehitise aastakümnete pikku kogunenud rämpsude eemaldamine. Nüüd on sel pinnal kaks aastat eksponeeritud näitusi, mille ühisjooneks on eksperimentaalne, spontaanne ja kriitiline iseloom.

Näituse „Ma vaatasin seinu sisse ja nägin ...“ kontekstil on meie jätkuvas uurimisel koostöös olemas ka teine pretsedent. See on Balti jaama turu näitus Eesti Kunstiakadeemias, mille Martínez korraldas umbes kuus kuud varem, 2014. aasta kevadel. Balti jaama turg on vanas stiilis turg linna raudteejaama lähedal. Nagu galerii ISFAG, nii käisid ka turu kohta kuulujutud, et plaan on see maha lõhkuda (nüüdseks on see juba teoks saanud). Seetõttu otsustas Martínez korraldada turult leitud objektide näituse, mille jaoks 23 osalisel paluti päästa sealt ese või paar ajutise, aga võib-olla ka püsiva väljapaneku tarbeks galeriis. Laviolette valis välja eestikeelse sõnumiga vana piltpostkaardi Vabaduse väljakust ning 45 rpm kiirusega heliplaadi kolme vene armulauluga. Uurimistöe tõendas, et selles kauplemispaigas on tihedalt põimunud globaliseerumine, kapitalism ja nõukogude pärand, moodustades eripärase materiaalse kultuuri ja ühtesulandunud esteetika. Samuti tõi uurimistöe esiplaanile selle, kuidas paik võimaldab inklusiivsust ja ligipääsetavust linnas, kus peaaegu pool elanikkonnast kõneleb vene ja teine pool eesti keelt.

Martínez alustas uurimistööd kahe peamise eesmärgiga: selgitada välja turu tähtsus Tallinna igapäevaelus ning teha kindlaks, kuidas müüjad mõistavad oma turu ebakindlat olukorda, kohanes pidevalt muutuvate asjaoludega muutumatult ohustatud *status*

quo's. Postsotsialistlikud turud on tihtipeale läbi imbunud mitmetähenduslikust iseloomust: paljud inimesed viibivad seal asjaolude sunnil (suutes osta vaid odavaid tooteid või leidmata muud tööd). Nagu etnograafiline uurimine näitas, kannavad esemed ja inimesed postsotsialistlikel turgudel isikliku ja avaliku dialektikat, millel on omamoodi kurbuse ja kahetsuse varjund. Samuti näitab turgude uurimine, kuidas nõukogude aja materiaalne ja kultuuriline pärand on ikka veel relevantne mõistmaks, kuidas inimesed oma elu mõtestavad. Ka tõstatab see küsimuse, kuidas läänelikud kontseptsioonid, nagu „turg“ ja „tööhõive“, omandavad selgelt teistsuguseid tähendusi kui need, mida kasutavad poliitikakujundajad.

Jaama turul müüdavate esemete valik oli äärmiselt mitmekesine: ehetest kuni toidu, kunsti, muusika, üleliigse tehnika, tarbimisaja ületanud toidukaupade, talveriiete, suveniiride, teise ringi riiete, käsitööesemete, tubaka, aluspesu ja rohke tränini välja. Nii-sugused mõisted nagu ehtsus, traditsioon, ainulaadsus ja päritolu satuvad siin iga päev küsimärgi alla. Siin võiks tõepoolest kõnelda iseäralikust võltsuse materiaalkultuurist. Isegi kui võltsitud kaubamärgid moodustavad vaid tillukese osa kaubast, on just see osa turule iseloomulik, sest mitte kusagil mujal Eesti pealinnas ei ole võltsitud kaubamärkidega tooted nii avalikult välja pandud. Näiteks võib müüja klienti isegi informeerida, et see või teine toode on järeletehtud koopia. Teisalt saab aga välja selgitada võltstoodete hierarhia, eristades näiteks Hiinas toodetud esemeid Türgis valmistatuist.

Lisaks teadmiste levitamisele tahtis Martínez tõmmata laiema üldsuse oma uurimisteamiga suhestuma. Osalusvaatlus, välitöömärgmed ja küsitlused aitasid tal mõista Balti jaama turu igapäevast toimimist; hindamaks selle kesklinnas asuva postsotsialistliku turu tähtsust tuli aga kasutada teisigi uurimistöö vorme. Ta vaatles turgu kui kunsti ja antropoloogia kokkupuutetsooni, muutes turu normaalse tegevuse näituseks. Seeläbi ta mitte ainult ei püüdnud tabada materiaalseid praktikaid, vaid ka **provotseerida** reaktsioone selle paiga tähtsuse ja tähenduse kohta Eesti ühiskonnas. Sel eesmärgil



Illustratsioon 12.3. Babuškate potid Balti jaama turul.

Foto: Francisco Martínez, aprill 2014

pani ta algsest kontekstist lahutatult (ühes galeriis) välja esemed, mida enamasti peeti rämpsuks või prahiks. See provokatiivne sekumine aitas tal seada arvukalt kohalikke oma uurimistööga vastamisi, tõmmates „publikut“ kaasa ka välitöö **käigus**, mitte ainult pärast seda“ (Murawski 2013: 65), võimendades paiga sotsiokultuurilisi tähendusi (Jarillo de la Torre 2013) ja populariseerides diskussiooni distantsi, intiimsuse ja esitusega mängides. Selline antropoloogia ja kunsti kombineerimine võimaldas mitte üksnes reaalsust esitada, vaid teha seda ka nii, et esitusest sai sotsiaalne fakt.

Veel tuleks osutada Ingrid Ruudi hiljutisele näitusele Eestis realiseerimata jäänud arhitektuuriprojektidest, mis kavandati üleminekuperioodil 1986–1994. Eestis 1980ndate lõpul ja 1990ndate alguses valitsenud radikaalse avatuse ja lõpetamatuse tunnet kajastab ka üks arhitekt Jüri Okase kiri, mis selgitab tema (ehitamata jäänud) 1992. aasta Sevilla Expo tarvis tehtud projekti ja milles ta

võrdleb Eesti ühiskonda ehitisega, mis „on sellises staadiumis, kus on raske otsustada, kas seda parajasti ehitatakse või lammutatakse“. Näitus „Ehitamata: Visioonid uuest ühiskonnast 1986–1994“ (Ruudi 2015) kutsub külastajat mõtlema edasi dihhotoomiast (murrang ja kontinuiteet, linna kasv ja lagunemine) ning uurima, kuidas ehitatud vormide materiaalsus on otseselt seotud sotsiaalmajanduslike tingimustega. Nii demonstreerib Ruudi materiaalsuse elutsüklianalüüsi piire ja meenutab meile, et linnadünaamika on alati sotsiaalselt loodud suhete saadus (ja seetõttu sattumuslik). Järelikult võime öelda, et arhitektuur mitte ainult ei kujunda sotsiaalset elu ega paku organiseerumisvahendeid (Buchli 2013), vaid on samas ka ise just nendesamade sotsiaalsete suhete saadus, mida ta kujundab (alludes mitte üksnes dekonstruktsioonile ja hooldusele, vaid ka konstruktsioonile!). Samuti näitab see, kuidas eri ajastute selge lahutamine on iseloomult üsna meelevaldne ja ebarealistlik.

Ruudi muutis ehitamata jäänud projektid lugude jutustamise vahendiks, sest ümbritsetuna vanadest lugudest omandasid näitusele valitud objektid autobiograafilise paatina. See osutab eripärasele arusaamale jälgedest ning esteetilisele huvile materiaalse ja sotsiaalse muutuse vahekorra ning selle vastu, kuidas muutus omakorda mõjutab meie kogemust. Mõtisklemine ehitamata jäänud projektide üle aitab meil mõelda, et asjad võinuks minna ka teisiti, avada olevikku teistele võimalustele, mis jäid teostumata sattumuslike tegurite ja otsuste mõjul. Postsotsialistlikes riikides olid 1990ndad kümnend, mil külvati äri- ja meelelahutuskeskuste, panga- ja usuhoonete, piiratud alade ja eeslinnastumise seemned. Ometi, nagu Ruudi nähtavale toob, oli ka järjepidevust, nii nagu alternatiivseidki, idealistlikumaid, kuid sama postmodernseid katseid linna ümber kujundada. Tallinn võinuks kujuneda hoopis teistsuguseks, aga mõne aasta jooksul otsustati paljud asjad tagasipööramatult ära; ja siis, ehkki teoks tegemata, mõjutasid need protsessid linnamaastiku arengut dialektiliselt, tehes „liialdused“ võimalikuks teistele projektidele. Näitus illustreerib sedagi, kuidas linnaruum nihkus tootmiselt tarbimise ja valmistamiselt teenuste pakkumise poole.

Sulandumised kõnelevad üht-teist sellest, mis on olnud kuhjumas, luues uut tajumuslikku tähendust ning lahtiseks jäävaid assamblaaže. Need osutavad lagunevale koostisele ja materjalide teist või kolmandatki korda kasutamisele, milles saavad nähtavaks üksteisele järgnenud arengu, uuenemise ja allakäigu staadium. Materiaalne lagunemine kutsub meid heitma pilku minevikku ja toob kaasa kultuurilise mnemoonika, öeldes midagi mobiliseerumise ja vahelduvate ühiskonnakordade kohta (Edensor 2005). Materiaalse lagunemise elulugu illustreerib viise, kuidas elu on kestav lõppude-alguste tsükkel, kusjuures lagunemise käigus läheb osa elujõudu alati kaduma. Lagunemist võib võtta ka ühe uuenemisevormina. Klammerdumist kildude külge, mis on vähemalt reaalsed, võib rohkem kaitsta kui üksnes unistustes loodud terviku küljes rippumist. Seetõttu omandavad asjad rea inimlike ja mitteinimlike protsesside kaudu tähenduse ja staatuse, võimaldades sügavamalt mõista konkreetseid inimeste ja asjade suhteid. Nagu eespool märgitud, ei toodud näituse „Ma vaatasin seina sisse ja nägin ...“ ajal galeriisse ühtegi „kunstiteost“. Selle asemel raamis näitus ruumi nii, nagu ta selle oma igapäevase eksistentsi kihilises olekus eest leidis. Selle näitusega püüti teadvustada, kuidas kunsti kunstina kogemine võib alluda sellistele entroopilistele protsessidele nagu oksüdeerumine, pragunemine, kokkuvarisemine ja ilmastikukahjustused. Kontseptuaalsed kunstiteosed leiti eest riismete näol ja need ei olnud mitte ainult lagunenud, vaid õnnekombel ka tähendusrikkad. Neile andsid kuju üleliigsus, tühjus ja määramatus, teisisõnu – entroopia. Paradoksaalsel kombel andis just lagunemine nii aja kui materia, et mõtiskleda esitatud minevike vaheliste suhete üle, tehes ajalise kogemuslikuks.

Materjalide sulandumine, tõusu- ja langusprotsesside järgnevus, kasutusviiside leiutamine ja kaotsiläinu, mis selle käigus tekib – see kõik kinnitab modernsuse destruktiiivset ja regeneratiivset mõju. Selles mõttes portreerib sulandumise esteetika muutumisprotsesse ja revideerib selle tähendust, mis jääb üle, mille moderniseerimiskatsed riismena, aga ka esteetilise assamblaažina endast maha jätavad. Selles loovad eri liiki elemendid iselaadse tekstuuri, ettenägematu

kompositsiooni ja terviku, mis on suurem seda moodustavatest üksikosadest. Muuseumides seevastu ei paisata esemeid enamasti läbisegi, vaid eksponeeritakse ja korrastatakse süstemaatiliselt. On ju enamik muuseumides eksponeeritud kunstiteoseid eelnevalt oma algsest ajast ja ruumist lahutatud ning seejärel rekontekstualiseeritud nii, et nad tähelepanu tõmbaksid. George Stocking (1985) nimetab seda muuseumiesemete eripärast paigutatust „viidendaks mõõtmeks“, mis lisandub materiaalsuse kolmele ja aja/ajaloo neljandale; viidendaks dimensiooniks, mis sisaldub vaikimisi juba muuseumi ülesehituses ja võimusuhetes. Nagu Stocking osutab, on niisugune eksponeerimine ja esemete vahele tekitatud suhe võimu-, representeerimis-, aga ka eksproprieerimissuhe. Tema järeldus – kui oleks olemas kuues dimensioon, siis põhineks see „omandil“ – ei mõju üllatusena.

Oma näidetes oleme rõhutanud mängu „lünkadega“, mis kajastavad vägivaldseid muutusi ja murranguid (Buchli 1999). Meie harjutus „nüüdishetke arheologia“ alal näitas, kuidas katkestused ja lüngad konkreetsetes maastikus osutuvad mineviku materiaalseteks väljendusteks, mis teadvustavad meile seda, mis on unustatud või ära kustutatud, ehkki mitte veel päriselt. Minevikulisust tajutakse olevikus, läbi kavatsematu kompositsiooni (konglomeraadi, sulandumise, koralli jutilisuse, intervalli), mis kinnitab, et materjalid ei ole täielikult taandatavad kontekstile, kuhu inimtegevus need paigutab. Eespool kirjeldatud lühikesed juhtumiuuringud asetuvad mitme materiaalkultuurile orienteeritud distsipliini, nimelt antropoloogia, kunstiajaloo, linnauuringute, museoloogia ja arheoloogia liitepunktile. Need keskenduvad materiaalsete kogemuste sotsiaalsetele, esteetilistele ja kultuurilistele implikatsioonidele, vaadeldes inimeste seotust käegakatsutavate asjadega, interaktsioonide afektiivseid aspekte, esemete tähendusrikkust eri kontekstides, aga ka seda, kuidas asjad kõnelevad sotsiaalsetest suhetest. Lühidalt, materiaalne kultuur on inimtüüdluste peegel, ent siiski peegel, millel on mälu ja indekseerimisvõime.

Ingliseelsest käsikirjast tõlkinud Triinu Pakk

KIRJANDUS

- Appadurai, Arjun (ed.) 1986. *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Assmann, Jan [1988] 2012. Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet. *Tlk Kalle Hein*. – *Akadeemia* 10, 1775–1786.
- Barthes, Roland [1957] 2004. *Mütoloogiad*. *Tlk Mirjam Lepikult, Ott Ojamaa*. Tallinn: Varrak.
- Benjamin, Walter 1972. *The Passagen-Werk*. – Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften, Bd 5*. Hrsg. von Rolf Tiedemann, Hermann Schwegenhäuser. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre [1979] 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Brandt, Kerstin 2010. *Memory Traces of an Abandoned Set of Futures*. – Julia Hell, Andreas Schönle (eds.), *Ruins of Modernity*. Durham: Duke University Press, 270–293.
- Brown, Bill 2001. *Thing Theory*. – *Critical Inquiry* 28, 1, 1–22
- Buchli, Victor 1999. *Archaeology of Socialism*. Oxford: Berg.
- Buchli, Victor (ed.) 2002. *The Material Culture Reader*. Oxford: Berg.
- Buchli, Victor 2013. *An Anthropology of Architecture*. London: Bloomsbury.
- Buchli, Victor 2016. *An Archaeology of the Immaterial*. New York: Routledge.
- Carter, Paul 2004. *Material Thinking*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Certeau, Michel de [1980] 2005. *Igapäevased praktikad: Tegemiskunstid*. *Tlk Mirjam Lepikult*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Douglas, Mary [1966] 2015. *Puhtus ja oht: Mõistete „rüvetus“ ja „tabu“ analüüs*. *Tlk Triinu Pakk*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Edensor, Tim 2005. *Industrial Ruins: Space, Aesthetics and Materiality*. Oxford: Berg.
- Fleming, Edward McClung 1974. *Artifact Study: A Proposed Model*. – *Winterthur Portfolio* 9, 153–173.
- Frisby, David; Featherstone, Mike (eds.) 1997. *Simmel on Culture: Selected Writings*. London: Sage.
- Gell, Alfred 1993. *Wrapping in Images: Tattooing in Polynesia*. Oxford: Clarendon Press.

- Gell, Alfred 1998. *Art and Agency: An Anthropological Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Gerritsen, Anne; Riello, Giorgio (eds.) 2015. *Writing Material Culture History*. London: Bloomsbury.
- Heidegger, Martin [1950] 1975. *The Thing*. – Martin Heidegger, *Poetry, Language, Thought*. Ed. A. Hofstadter. New York: Harper Collins, 163–180.
- Hennig, Jean-Luc 2001. *Beauté de la poussière*. Paris: Arthème Fayard.
- Hicks, Dan; Beaudry, Mary C. (eds.) 2010. *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoskins, Janet 1998. *Biographical Objects: How Things Tell the Stories of People's Lives*. London, New York: Routledge.
- Ingold, Tim 2000. *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge.
- Jarillo de la Torre, Sergio 2013. *Art and Anthropology Beyond Beautiful Representations: The Material Hyperreality of Artistic Ethnography*. – *Laboratorium: Russian Review of Social Research* 5, 2, 128–148.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1998. *Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press.
- Kracauer, Siegfried [1927] 1995. *The Mass Ornament: Weimar Essays*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 1999. *Pandora's Hope: An Essay on the Reality of Science Studies*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Laviolette, Patrick 2013. *Introduction: Storing and Storying the Serendipity of Objects*. – Anu Kannike, Patrick Laviolette (eds.), *Things in Culture, Culture in Things*. Tartu: Tartu University Press, 13–33.
- Lévi-Strauss, Claude [1975] 1982. *The Way of the Mask*. Seattle: University of Washington Press.
- Marcus, George E. 1998. *Ethnography Through Thick and Thin*. Princeton: Princeton University Press.
- Martínez, Francisco 2015. *Old-School Photo Booths and Retro-Modernity in Berlin*. – Francisco Martínez, Pille Runnel (eds.), *Hopeless Youth!* Tartu: Estonian National Museum, 266–291.
- Martínez, Francisco 2016. *Wasted Legacies? Material Culture in Contemporary Estonia*. Doktoritöö. Tallinna Ülikool.

- Miller, Daniel 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Basil Blackwell.
- Miller, Daniel 2005. Introduction. – Daniel Miller (ed.), *Materiality*. Durham: Duke University Press, 1–50.
- Miller, Daniel; Tilley, Christopher 1996. Editorial. – *Journal of Material Culture* 1, 1, 5–14.
- Murawski, Michał 2013. Palaeology, or Palace As-Methodology: Ethnographic Conceptualism, Total Urbanism, and a Stalin Skyscraper in Warsaw. – *Laboratorium: Russian Review of Social Research* 5, 1, 56–83.
- Prown, Jules David 1982. Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method. – *Winterthur Portfolio* 17, 1, 1–19.
- Riggins, Stephen Harold 1994. Introduction. – Stephen Harold Riggins (ed.), *The Socialness of Things: Essays on the Socio-Semiotics of Objects*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1–4.
- Riggins, Stephen Harold 2013. The Natural Order is Decay: The Home as an Ephemeral Art Project. – Anu Kannike, Payrick Laviolette (eds.), *Culture in Things, Things in Culture*. Tartu: Tartu University Press, 36–57.
- Ruudi, Ingrid (koost.) 2015. *Ehitamata: Visioonid uuest ühiskonnast 1986–1994*. Näitus Eesti Arhitektuurimuuseumis 24.04.2015–07.06.2015. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum.
- Shove, Elizabeth, Trentmann, Frank; Wilk, Richard (eds.) 2009. *Time, Consumption and Everyday Life: Practice, Materiality and Culture*. Oxford: Berg.
- Spyers, Patricia (ed.) 1998. *Border Fetishisms: Material Objects in Unstable Spaces*. New York, London: Routledge.
- Stocking, George W. 1985. *Objects and Others: Essays on Museums and Material Culture*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Thomas, Nicholas 1991. *Entangled Objects, Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Tilley, Christopher; Keane, Webb; Küchler, Susanne; Rowlands, Mike; Spyer, Patricia (eds.) 2006. *Handbook of Material Culture*. London: Sage.
- Woodward, Ian. 2007. *Understanding Material Culture*. London: Sage.